

**АЙЫЛ ЖАНА ШААР ЖЕРИНДЕ ЖАШАГАН КЫРГЫЗ ҮЙ-БҮЛӨЛӨРҮНДӨ
МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫН БААРЛАШУУ
МАДАНИЯТЫН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН НЕГИЗГИ БАГЫТТАРЫ**

**ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ ДЕТЕЙ
ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В КЫРГЫЗСКИХ СЕМЬЯХ, ПРОЖИВАЮЩИХ В
СЕЛЬСКОЙ И ГОРОДСКОЙ МЕСТНОСТИ**

**THE MAIN DIRECTIONS OF FORMATION OF COMMUNICATION CULTURE
OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE IN KYRGYZ FAMILIES LIVING IN
RURAL AND URBAN AREAS**

Аннотация. Бул макалада айыл жана шаар жеринде жашаган кыргыз үй-бүлөлөрүндө мектепке чейинки курактагы балдардын баарлашуу маданиятын калыптандыруунун негизги багыттары талдоого алынат.

Аннотация. В данной статье анализируются основные направления формирования культуры общения дошкольников в кыргызских семьях, проживающих в сельской и городской местности.

Abstract. This article analyzes the main directions of communication culture formation of preschool children in Kyrgyz families living in rural and urban areas.

Түйүндүү сөздөр: айыл, баарлашуу, бала, кыргыз үй-бүлө, маданият, мектепке чейинки курак, шаар.

Ключевые слова: село, общение, ребенок, кыргызская семья, культура, дошкольный возраст, город.

Key words: village, communication, child, Kyrgyz family, culture, preschool age, city.

Балабыздын кандай адам болуп чоңоюшуна тынчсызданабыз, бирок анын мурунтан эле адам экенин унутуп калабыз.

Сташиа Таушер

Үй-бүлөдөгү баарлашуу маданияты баланы инсан катары калыптандыруунун негизги аспектилеринин бири болуп саналат. Мектепке чейинки куракта балдар үй-бүлөлүк чөйрөдө калыптанган нормаларды жана баалуулуктарды активдүү сиңирип алышат. Кыргыз маданиятында үй-бүлөлүк баалуулуктар жана салттар өзгөчө роль ойноп, балдарды тарбиялоонун жана алар менен баарлашуунун өзгөчөлүктөрүн аныктайт. Кыргыз маданиятында үй-бүлө негизги ролду ойнойт жана үй-бүлөлүк баалуулуктар коом абалы менен тыгыз байланышта. Кыргызстандын үй-бүлөлүк маданиятынын маанилүү аспектилери болуп улууларды сыйлоо, меймандостук, каада-салтты сактоо саналат. Кыргыз үй-бүлөсүндө урматтоо жана өз ара түшүнүшүү принциптерине негизделет. Балдарга ата-энелери жана улуу туугандары тарабынан көңүл бурулуп, камкордук көрүлөт. Балдар кичинекей кезинен эле үй-бүлөлүк иштерге жана ырым-жырымдарга тартылып, бул алардын таандыктык жана жоопкерчилик сезимин калыптандырууга жардам берет.

Э. Эриксон баланын өнүгүүсүн эпигенетикалык изилдөөдө маданияттын адамга «инсан» катары жашоосуна тийгизген таасирин көрсөткөн. Ал адам өзүнүн социалдык-психикалык өнүгүүсүндө 8 этаптан өтүп, 8 түрдүү кризиске туш болот деп ырастаган. Алгачкы үчөөнө токтоло кетели, алар биздин макалабызга тиешелүү:

I этап - баланын төрөлүшү. Бул физиологиялык муктаждыктарга көбүрөөк байланыштуу. Ымыркай чоңдордун жардамысыз муктаждыктарын канааттандыра албайт. Баланын күнүмдүк муктаждыктарын канааттандыруу чоңдор менен жакшы мамиле түзүүгө алып келет, ал эми нааразычылык айланасындагы чоңдорго ишенбөөчүлүккө алып келет. Бала бир жашка чейин басууга, сүйлөгөндү түшүнүүгө, баарлашууга аракет кылып, баарлашуу калыптана баштайт.

II этап- 1 жаштан 3 жашка чейин: Курчап турган дүйнөгө кызыгууну жараткан аракеттерди өнүктүрүү курагы. Интенсивдүү таанып билүү процесси жүрүп жатат.

III этап 3 жаштан 6 жашка чейин: Бала өзүн тааный баштайт. Эгерде сиз балаңыздын бардык идеяларын активдештирбесениз, анда өнүгүүдө кескин өзгөрүүлөр болушу мүмкүн. Э.Эриксондун таблицасы боюнча адамдын инсан катары өнүгүүсүнүн психосоциалдык этаптары.

Таблица 1

Жеке өнүгүүнүн психосоциалдык көрсөткүчтөрү Эриксон боюнча

+демилге, чечкиндүүлүк, аракет	3-этап
- өжөрлүк, күнөөлүүлөрдү издөө	3-6 – мектепке чейинки курак
+ автономия, аракет, аракет, айлана-чөйрөнү таанууга кызыгуу	2-этап
- күмөн саноо, башкалардан алыс болуу, уялуу	1-3 наристе
+ ишеним, кызыгуу, оптимизм	1- ымыркай
-пессимизм	

Адамдардагы кескин психосоциалдык өзгөрүүлөр учурунда топтолгон тажрыйба баарлашуу маданиятын да калыптандырат. А.В.Петровский баланын инсан катары мамилелеринин калыптанышы менен өнүгүүнүн белгилүү бир мезгилинин ортосундагы байланышты көрсөткөн.

1-этап - адаптация. Балада «МЕН» сезимдин өнүгүшү, ырааттуу сүйлөө, баарлашуунун негиздери;

2-этап –жекелештирүү. Элдин арасынан өзгөчөлөнүп, өзүн баарына каршы коёт. Мисалы: “Менин машина”, “Менин үйүм”, “Менин апам” ж.б.у.с.;

3-этап интеграциясы. Чоңдордун талаптарын аткаруу менен ал өзүнүн талаптарын аткарууга жетишет.

Үй-бүлөнү тарбиялоодогу негизги талаптардын бири - кыргыз элинин кылымдардан бери келе жаткан кенч коллекцияларын колдонуу. Кыргыз маданиятынын өзгөчөлүгү - балдардын баарлашуусун калыптандырууда маанилүү роль ойногон жомоктор, ырлар, табышмактар сыяктуу элдик оозеки чыгармачылык. Албетте, балдардын жаштайынан кыргыз элинин оозеки элдик чыгармачылыгына негизделген иш-чараларга катышуусу алардын баарлашуу маданиятын байытуу жана өз тамырына болгон өзгөчөлүгүн бекемдөө үчүн чоң мааниге ээ. Мындай иш-чаралар балдарга кыргыз маданиятынын бай мурасына сүнгүүгө, анын баалуулуктарын, каада-салттарын, үрп-адаттарын түшүнүүгө жардам берет. Алар элдик жомокторду, ырларды, бийлерди жана элдик чыгармачылыктын башка

формаларын үйрөнүшөт, бул алардын маданий горизонтторун жана эмоционалдык интеллектин өнүктүрүүгө жардам берет.

Мындай иш-чараларга катышуу балдардын маданий тамыры жана инсандыгы менен байланышын да бекемдейт. Алар өздөрүн жана маданиятын жакшыраак түшүнүүгө жана баалоого жардам берген тарыхы жана каада-салттары менен таанышып, өз элинин бир бөлүгү катары сезишет. Ал ошондой эле балдардын өз мурастары менен сыймыктануу сезимин калыптандырууга жардам берет жана аларды сактап калууга жана келечек муундарга өткөрүп берүүгө түрткү берет. Ошентип, балдардын кыргыз элинин оозеки элдик чыгармачылыгына негизделген иш-чараларга катышуусу алардын маданий жана инсандык өнүгүүсүндө маанилүү роль ойноп, өз элинин маданий мурасын сактоого жана жайылтууга салым кошууда.

Айыл жеринде үй-бүлөлүк баарлашуу маданияты көбүнчө салттуу баалуулуктарга жана үрп-адаттарга негизделет. Ата-энелер жана башка үй-бүлө мүчөлөрү балдарын айыл чарба иштерине жана коомдук иш-чараларга көп тартышат. Бул жоопкерчиликти, улууларды сыйлоону жана кызматташууну өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт. Ошондой эле, айылдык үй-бүлөдө түз жана ачык баарлашуу кенири таралган, бул балдардын өзүнө болгон ишенимин жана баарлашуу жөндөмүн өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт.

Шаардык үй-бүлөдө көбүнчө заманбап баалуулуктар жана жашоо образы басымдуулук кылат. Ата-энелердин иш графиги көбүрөөк болушу мүмкүн, бул балдарга бөлүнгөн убакытка таасирин тийгизет. Мындай үй-бүлөлөр, адатта, билим алуу жана ар кандай маданий иш-чараларга жетүү үчүн көбүрөөк мүмкүнчүлүктөргө ээ. Шаардык үй-бүлөдө баарлашуу формалдуураак жана чектелген болушу мүмкүн, бул балдардын социалдык көндүмдөрүн өнүктүрүүгө таасирин тийгизет. Социалдык-экономикалык шарттардын өзгөрүшүнө байланыштуу шаардык жана айылдык кыргыз үй-бүлөлөрүндө чоң өзгөрүүлөр байкалууда. Эгерде айыл жеринде үй-бүлө мүчөлөрүнүн көбү жумушсуз болсо, анда шаардык үй-бүлө мүчөлөрү убактысынын көбүн үй-бүлөдөн тышкары өткөрүшөт (иш, соода ж.б.). Шаарда ата-энелер көбүнчө бир же эки балалуу болушат. Айылдык үй-бүлөлөр көбүнчө көп балалуу болушат, мында патриархалдык мамиле жана атанын мааниси жогорку деңгээлде сакталып калган. Буга байланыштуу үйбүлө мүчөлөрүнүн ортосунда иерархиялык мамилелер байкалат.

Ал эми шаар жеринде тарбияланган балдардын психологиясында эки этностун (кыргыз жана орус) маданияты жана тилинин колдонулушу бир мезгилден экинчи мезгилге өтүү – «интеграция жана бикультуризм сыяктуу кубулуштардын басымдуу экендиги белгилүү болду». Шаарда технологияга жана медиага жетүү көбүнчө кененирээк, бул ата-энелер менен балдардын ортосундагы мамилеге таасир этиши мүмкүн. Ата-энелер технологияны билим берүү максатында же көңүл ачуунун каражаты катары колдонушу мүмкүн, бирок бул ашыкча экран жана физикалык активдүүлүктүн жетишсиздиги менен байланышкан көйгөйлөргө да алып келиши мүмкүн.

Изилдөөгө балдары катышкан айылдык ата-энелердин көбү – тарбиясынын натыйжасы үй-бүлөдө катуу тартип экенин, ал аркылуу гана ата-эненин сый-урматын сактоого болорун белгилешет. Шаардын ата-энелери бир үй-бүлөдө тарбияланган ата-энеден төрөлгөн жана чогуу жашаган балдардын мүнөзүнө, жүрүм-турумуна, баарлашуу өзгөчөлүктөрүнө ар кандай себептер таасир этет деген пикирлерин билдиришти. Дегеле тарбия айылдык менталитеттин, психикалык өзгөчөлүктөрдүн таасирине байланыштуу. Шаардын ата-энелеринин абалы башкача болуп чыкты. Аларда улуттук пессимизм бар – ата-бабалардын каада-салтын сыйлабайт, улутунан баш тартышкан кездешет. Байкоонун жыйынтыгы көрсөткөндөй, айылдык үйбүлөлөрдүн балдары социалдык ачыктыкты жана

топ менен кызматташуу жөндөмүн көбүрөөк көрсөтүшөт. Алар үй-бүлөлүк иштерге жана коомдук иш-чараларга дагы активдүү катышышты. Шаардык үй-бүлөлөрдүн балдары, тескерисинче, чечим кабыл алууда индивидуализмди жана көз карандысыздыкты көбүрөөк көрсөтүшкөн. Айылдагы жана шаардагы кыргыз үйбүлөлөрүндөгү баарлашуу маданияты каада-салт, жашоо образы жана социалдык чөйрө менен аныкталган өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ. Бул айырмачылыктарды түшүнүү ар кандай үй-бүлө чөйрөлөрүндө балдарды тарбиялоо жана колдоо боюнча натыйжалуу стратегияларды иштеп чыгууга мүмкүндүк берет.

Адабияттар:

1. Эриксон Э. Детство и общество СПб: Летний сад, 2000
2. Выготский Л.С. Проблемы развития психики. Собр. соч. Т.3. – М.:Педагогика, 1983. 145-147 с.
3. Выготский Л.С. Воображение и его развитие в детском возрасте. – М.,1991. -110-165 с.
4. Возрастные особенности психического развития детей /Под ред.М.И.Лисиной. – М.:Педагогика, 1982. – 223 С.
5. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив. — М.: Политиздат, 1982. — 255 с.
6. Кыргыз Республикасынын «Мектепке чейинки билим берүү жөнүндө» мыйзамы
7. Кыргыз Республикасынын «Мектепке чейинки билим берүү жана балдарды кароо» мамлекеттик билим берүү стандарты
8. Кыргыз Республикасынын «3төн-6-жашка-чейинки-балдарды-өнүктүрүү» программасы